

Απόδοση τετρώβολου με τύπο τράγου στον Αλέξανδρο Α' (498 - 454 π.Χ.)

Ελένη Παπαευθυμίου

Αφορμή γι'αυτή τη μελέτη είναι το νόμισμα που δόθηκε στη δημοπρασία της 12ης Ιουνίου 1997 στο Crédit de la Bourse S.A.¹ και αγοράστηκε από τη συλλογή της Άλφα Τραπεζής Πίστεως². Δυστυχώς η προέλευσή του είναι άγνωστη.

Μετά την περιγραφή του νομίσματος θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε το νομισματοκοπείο στο οποίο εκδόθηκε, να το εντάξουμε στο μετρολογικό σύστημα στο οποίο υπόκειται (να προσδιορίσουμε δηλαδή την υποδιαίρεσή του), και τέλος να το χρονολογήσουμε.

Στον εμπροσθότυπο (εικ. 1) απεικονίζεται ημίτομο τράγου προς δεξιά μέσα σε σιλικό κύκλο. Διακρίνονται τα δύο μπροστινά πόδια του ζώου σε προοπτική. Το κέρασ καλύπτει σε μήκος το λαιμό και είναι καμπύλο. Το γένι είναι μακρύ και δασύ. Η τομή του σώματος διακοσμείται με σιλική γραμμή.

Ο οπισθότυπος φέρει έγκοιλο τετράγωνο στον τύπο του ανεμόμυλου.

Το νόμισμα είναι λίγο έκκεντρο, γι' αυτό ο σιλικός κύκλος στον εμπροσθότυπο δεν είναι εμφανής σε όλη την περιφέρεια του πετάλου.

Το βάρος του νομίσματος είναι 2,22 γραμμάρια³. Ο τύπος είναι επίσης δημοσιευμένος σε οβολό⁴.

1. Η μέχρι σήμερα κατάταξη νομισμάτων με ημίτομο τράγου

Τα νομίσματα με παράσταση τράγου, και κατ'επέκταση με ημίτομο ή προτομή τράγου, κατατάσσονται συνήθως στο νομισματοκοπείο των Αιγών⁵.

Οι Imhoof-Blumer⁶ και Gaebler⁷ κατατάσσουν τη σειρά με ημίτομο ή προτομή τράγου σε αβέβαιο μακεδονικό νομισματοκοπείο.

Ο Babelon⁸ το 1907 απέδωσε λανθασμένα το νόμισμα στην Πάρο επειδή ο τύπος της αίγας συναντάται στη νήσο (εικ. 2)⁹. Τεχνοτροπικά όμως, και κυρίως μετρολογικά, τα τελευταία δε μοιάζουν ούτε με το νόμισμά μας ούτε με τα ήδη δημοσιευμένα νομίσματα με τον ίδιο τύπο.

2. Ο λόγος της ταξινόμησης των νομισμάτων με παράσταση τράγου στις Αιγές

Η απόδοση των νομισμάτων με απεικόνιση τράγου στις Αιγές στηρίχθηκε στην τεχνοτροπική τους σύγκριση με όσα απεικονίζουν γονατιστή "αίγα" προς δεξιά η οποία στέφει το κεφάλι προς τα πίσω και τα οποία αποδίδονται στις Αιγές (εικ. 3-5). Η ταξινόμηση αυτή υφίσταται από το 1879, όταν ο Head¹⁰ απέδωσε αυτή τη σειρά στις

Αιγές θεωρώντας ότι ο τύπος του εμπροσθότυπου φέρει το “λαλούν σύμβολον” της πόλεως. Η άποψή του έγινε αποδεκτή από τους νομισματολόγους της εποχής, τον Gaebler το 1906¹¹, τον Babelon το 1907¹², και ισχύει μέχρι σήμερα¹³.

Πράγματι ο μύθος μας λέει ότι ο Κάρανος¹⁴, ο πρώτος μυθικός βασιλεύς των Μακεδόνων, ίδρυσε την πρωτεύουσα του βασιλείου, σύμφωνα με το χρησμό, στη θέση όπου τον οδήγησαν οι αίγες, εξ ου και το όνομα Αιγές που έδωσε στην πόλη. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Hammond¹⁵ αποδίδει την επιλογή του τύπου σε διονυσιακή λατρεία η οποία ήταν διαδεδομένη στην Κρεσσωνία. Οι γλωσσολόγοι από την άλλη, ίσως λόγω της σύγχυσης που υπήρχε μέχρι πρότενος μεταξύ Αιγών και Εδέσσης, θεωρούν ότι το τοπωνύμιο Αιγές, με ρίζα το *αιγ*, έχει σχέση με τα κύματα ή την πηγή νερού¹⁶.

Όπως παρατηρήσατε η απόδοση του νομίσματος στις Αιγές υφίσταται από το τέλος του περασμένου αιώνα. Πρέπει να πούμε ότι ήταν μία εποχή όπου η νομισματική είχε σαν κύριο σκοπό την απόδοση των νομισμάτων σε πόλεις, βασιλεία ή δυνάστες. Έτσι όταν κάποια σειρά είχε ταξινομηθεί, ελάχιστα μελετούσαν στη συνέχεια από κοντά τον τύπο του νομίσματος. Έτσι το λάθος διαιωνίστηκε. Ο μόνος που αντιτάχθηκε σε αυτή την πρόταση ήταν ο Σβορώνος¹⁷ το 1913, ο οποίος παρατήρησε από κοντά τον τύπο και πιστοποίησε ότι δεν ήταν αίγα αλλά τράγος. Η παρατήρησή του όμως έπεσε σε λήθαργο, ίσως διότι απέδωσε την σειρά λάθος στους Δέρρωνες στην προσπάθειά του να αντιπροτάξει τη λανθασμένη απόδοση στις Αιγές.

Κατά πρώτον θα πρέπει να πούμε ότι αυ-

τή η ταύτιση δεν είναι πλέον γενικώς αποδεκτή. Ο Picard¹⁸ πρότεινε πρόσφατα, και είμαστε της ίδιας γνώμης, την απόδοση της σειράς με ολόσωμο γονατιστό τράγο σε κοπές της Ανατολικής Μακεδονίας επειδή ακριβώς ο τύπος του νομίσματος δεν εικονίζει αίγα αλλά τράγο. Νομίζουμε ότι σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε το γεγονός ότι το φαινόμενο του λαλούντος συμβόλου ως νομισματικού τύπου είναι μεν συχνό σε πολλές περιοχές, αλλά δεν ακολουθείται στη Μακεδονία. Επίσης, ακόμη και αν πρόκειται στην περίπτωση μας για εξαίρεση όπου αναπαρίσταται το λαλούν σύμβολο, ο μύθος του Κάρανου φαίνεται ότι εμφανίστηκε γύρω στο 400 π.Χ.¹⁹ και δεν υπήρχε τον 6ο αι. π.Χ., εποχή της νομισματοκοπίας των νομισμάτων με γονατιστό τράγο, αφού ο Ηρόδοτος δεν τον αναφέρει.

Ας σημειωθεί ότι η Παπάζογλου²⁰ και ο Hammond²¹ θεωρούν πάντα τη σειρά του γονατιστού τράγου που γυρνάει το κεφάλι του προς τα πίσω και φέρει τα μονογράμματα ΕΔ και ΑΛ κοπές των Αιγών και του Αλέξανδρου Α'.

3. Η ύπαρξη (και όχι η συνύπαρξη) των δύο σειρών

Ξεκινήσαμε την έρευνά μας από το νομισματοκοπείο των Αιγών, όπου το νόμισμα είχε επίσημα αποδοθεί, όπως είδαμε, από τον Head. Σκεφτήκαμε λοιπόν ότι το ημίτομο “αίγας” που έχουμε στο νόμισμά μας θα μπορούσε να είναι υποδιαίρεση του νομίσματος με την ολόκληρη απεικόνιση του ζώου. Αναγκαστήκαμε όμως να αναθεωρήσουμε αυτή τη πρόταση για δύο λόγους: α. τεχνοτροπικούς και β. κυρίως μετρολογικούς.

A. Η τεχνοτροπία

Παρατηρούμε ότι τεχνοτροπικά οι δύο σειρές απέχουν πολύ (συγκρίνετε τις εικ. 1 και 3-5). Αυτή η διαφορά είναι σαφής αλλά δεν είναι και απόλυτος λόγος για να διαχωρίσουμε τις δύο σειρές. Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το γεγονός ότι δύο τουλάχιστον καλλιτέχνες, ή σχολές, φιλοτέχνησαν τις μήτρες και γι' αυτόν το λόγο έχουμε διαφορετική τεχνοτροπία.

B. Η μετρολογία

Η επιβεβαίωση της διαφοροποίησης των δύο σειρών, που διαφαίνεται από τη διαφορά τεχνοτροπίας, είναι μετρολογικού χαρακτήρα, διότι ο ολόσωμος τράγος προς δεξιά και το ημίτομο τράγου προς δεξιά, νομίσματα που αποδίδονται στις Αιγές, ανήκουν σε δύο διαφορετικούς μετρολογικούς κανόνες.

Όπως είδαμε η απόδοση στις Αιγές οφείλεται κυρίως στη σειρά των νομισμάτων που αναπαριστούν ολόσωμο τράγο προς δεξιά που στρέφει το κεφάλι προς τα αριστερά και το βάρος τους, το οποίο κυμαίνεται από 9 έως 10 γραμμάρια, ανάγεται στο σύστημα των στατήρων. Αυτή η σειρά (κατάλογος 1) έχει σαν υποδιαιρέσεις το 1/12 του στατήρα²², με βάρος που κυμαίνεται από 0,80 έως 1,27 γραμμάρια και 1/24 του στατήρα²³ με βάρος 0,42 γραμμάρια.

Η σειρά αυτή λοιπόν υπόκειται στον σταθμητικό κανόνα που γενικά ονομάζουμε "θρακο-μακεδονικό" και ο οποίος δεν είναι συμβατός με τα βάρη του σταθμητικού κανόνα που ακολουθούν τα τετράδραχμα.

Τα νομίσματα που εικονίζουν ημίτομο ή προτομή τράγου προς δεξιά, ανάγονται σε σύστημα τετραδράχμων, με βάρος περί τα 13,10 γραμμάρια. Οι υποδιαιρέσεις (κατά-

λογος 2) ζυγίζουν: τετράβολο 1,50 - 2,22 γραμ., οβολός 0,51 - 0,84 γραμ., και ημιβόλιο 0,31 - 0,39 γραμ.

Έτσι οι δύο σειρές πρέπει να διαχωρισθούν και ως εκ τούτου θα πρέπει να γίνουν νέες προτάσεις για την απόδοσή τους σε νομισματοκοπεία.

4. Η απόδοση των δύο σειρών σε δύο νομισματοκοπεία

A. Τα νομίσματα με ολόσωμο γονατιστό τράγο

Όπως αναφέραμε, αυτή η σειρά πρέπει να προέρχεται από νομισματοκοπείο της Ανατολικής Μακεδονίας λόγω της τεχνοτροπικής τους ομοιότητας. Ας δει κανείς τον εγγάρρακτο στικτό κύκλο και το Θ στο πεδίο τους (εικ. 4), χαρακτηριστικό που συναντάται για παράδειγμα στις κοπές της Ακάνθου (εικ. 6), της Λητής, των Αβδήρων κ.λ.π.

Ένα επιπλέον στοιχείο που μας ενισχύει την άποψη ότι αυτή η σειρά πρέπει να αποδοθεί στην Ανατολική Μακεδονία, είναι το γεγονός ότι υποδιαιρέσεις με ολόσωμο γονατιστό τράγο βρέθηκαν προσφάτως στις ανασκαφές της Αμφίπολης και της Θάσου²⁴, ενώ δεν έχουν ανακαλυφθεί, απ'όσο γνωρίζουμε, στη Βεργίνα, τη θέση των αρχαίων Αιγών.

B. Τα νομίσματα με ημίτομο ή προτομή τράγου

Είναι σαφές ότι το νόμισμά μας ανήκει σε μακεδονικό νομισματοκοπείο. Πρέπει λοιπόν να βρούμε σε ποιά σειρά ανήκει, στην οποία θα πρέπει να εντάσσεται ως υποδιαιρέση οκταδράχμων ή τετραδράχμων.

Πριν επιχειρήσουμε την οποιαδήποτε τεχνοτροπική προσέγγιση, πρέπει να επισημάνουμε την ανακάλυψη στη Βεργίνα, το 1991, ενός ίδιου νομίσματος²⁵. Αυτό το εύρημα μας επιβάλλει να υποθέσουμε ότι τα νομί-

σηματα που εικονίζουν προτομή τράγου προς δεξιά, πρέπει να ενταχθούν στις πρώτες κοπές του Αλέξανδρου Α', διότι το έγκοιλο τετράγωνο του οπισθότυπου υποδεικνύει πρόωμη κοπή. Και λέμε του Αλέξανδρου Α' και όχι των Αιγών, διότι πώς είναι δυνατόν να αποδίδουμε νομίσματα σε μία πόλη, και μάλιστα στην πρωτεύουσα του βασιλείου και όχι στον ίδιο το βασιλέα; Πρέπει να αναφέρουμε ότι αφού είχαμε κάνει αυτή τη προσέγγιση, είδαμε ότι ο Forger το 1924, στην δημοσίευση της συλλογής Weber, αποδίδει στον Αλέξανδρο Α' μέρος της σειράς με ολόκληρο τράγο, όπου έχουν χαρακτηί τα γράμματα ΑΛ και ΕΔ. Ταξινομεί δε στις Αιγές το τετρώβολο με προτομή τράγου²⁶ σημειώνοντας ότι ο Weber το είχε κατατάξει σε κοπή μακεδόνα βασιλέα. Αυτή η υποσημείωση του Forger δεν αναφέρεται στη συνέχεια απο κανένα μελετητή.

Προσανατολιστήκαμε λοιπόν προς τις βασιλικές κοπές και παρατηρήσαμε μία α. τεχνοτροπική και β. μετρολογική προσέγγιση με τις κοπές του Αλέξανδρου Α'.

α) Τεχνοτροπική προσέγγιση

Το ημίτομο τράγου του τετρώβολου παρουσιάζει τεχνοτροπική ομοιότητα με αυτούς των οπισθότυπων των τετραδράχμων της πρώτης ομάδας του Αλέξανδρου του Α' της Raymond (εικ. 7)²⁷. Ας παρατηρήσει κανείς το δυνατό λαιμό, το δασύ γένι, το κέρας και τη γενικότερη στάση της προτομής του ζώου. Επίσης το γεγονός ότι ο τράγος διακοσμείται στη βάση του σώματός του με σιλική γραμμή, συμφωνεί τεχνοτροπικά με νομίσματα των Μακεδόνων βασιλέων.

Ο οπισθότυπος, έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο σε τέσσερα μέρη στον τύπο του ανεμόμυλου (εικ. 1), δεν είναι συνήθης στις

μακεδονικές βασιλικές κοπές. Αντίθετα είναι αντίστοιχος των κοπών της ανατολικής Μακεδονίας, όπως για παράδειγμα της Λητής.

Το γεγονός όμως ότι το έγκοιλο τετράγωνο σε σχήμα ανεμόμυλου στον οπισθότυπο δε μοιάζει με αυτά του Αλεξάνδρου Α' δεν είναι στοιχείο που μπορεί να αντικρούσει την απόδοση του νομίσματος σε κοπή του βασιλέα.

Το φαινόμενο να έχουμε στην ίδια σειρά διαφορετικό έγκοιλο τετράγωνο, συμβαίνει και σε κοπές άλλων νομισματοκοπειών. Για παράδειγμα τα νομίσματα που άλλοτε αποδίδονταν στις Αιγές και πλέον, όπως αναφέραμε παραπάνω, σε ανατολικό νομισματοκοπείο της Μακεδονίας και εικονίζουν ολόσωμο γονατιστό τράγο προς δεξιά που στρέφει το κεφάλι προς τα πίσω. Τα έγκοιλα στον οπισθότυπο αυτής της σειράς είναι στην πλειονότητά τους σε σχήμα ανεμόμυλου (εικ. 3)²⁸. Έχουμε όμως και μερικά παραδείγματα όπου το έγκοιλο τετράγωνο είναι χωρισμένο σε τέσσερα μέρη (εικ. 5)²⁹. Αντίστοιχο παράδειγμα έχουμε και για τις κοπές της Αίνειας όπου συνυπάρχει οπισθότυπος σε σχήμα ανεμόμυλου (εικ. 8)³⁰ και σε σχήμα τετραγώνου χωρισμένου στα τέσσερα (εικ. 9)³¹.

Νομίζουμε ως εκ τούτου ότι ο διαφορετικός τύπος του οπισθότυπου ίσως να έχει σχέση με την τεχνική του κτύπηματος των νομισμάτων. Είναι πιθανόν ο τύπος του ανεμόμυλου να προηγείτο του τετραγώνου χωρισμένου στα τέσσερα για τεχνικούς λόγους. Φαίνεται ότι κατά το κτύπημα του νομίσματος, επειδή το έγκοιλο τετράγωνο στον τύπο του ανεμόμυλου παρουσιάζει ένα ανάγλυφο πιο βαθύ, το πέταλο σταθεροποιείται

ευκολότερα και δε γλυστρά. Πιστεύουμε δηλαδή ότι το φαινόμενο της ύπαρξης στην ίδια σειρά νομισμάτων δύο διαφορετικών μορφών έγκοιλου τετράγωνου είναι συνάρτηση της τελειοποίησης της τεχνικής του νομισματοκοπείου. Έτσι ο διαφορετικός τύπος οπισθότυπου δεν υποδεικνύει δύο διαφορετικά νομισματοκοπεία.

Η σειρά λοιπόν των νομισμάτων με ημίτομο τράγου είναι δυνατόν να ανήκει, σύμφωνα με την τεχνοτροπική σύγκριση που κάναμε σε κοπές του Αλέξανδρου του Α'.

β) Η μετρολογική προσέγγιση

Το βάρος του νομίσματος, καθώς και αυτά της ίδιας σειράς, και των άλλων υποδιαιρέσεων, συμφωνεί με το μετρολογικό σύστημα του Αλέξανδρου του Α'.

Η Raymond³² μελετώντας τη νομισματοκοπία του Αλέξανδρου Α', και του Περδίκκα Β', πρότεινε ένα μετρολογικό σύστημα με τρεις σειρές οι οποίες θεωρεί ότι έθεταν σε κυκλοφορία ταυτοχρόνως ελαφρά και βαριά τετρώβολα. Ο Hammond³³ συμφωνεί ότι ο Αλέξανδρος Α' έκοψε τα πρώτα νομίσματα περί το 480 π.Χ., όπου χρησιμοποιήσε αρχικά, και για μικρό χρονικό διάστημα, τον τύπο του ολόσωμου γονατιστού τράγου προς δεξιά που στρέφει το κεφάλι αριστερά, χαράσσοντας σε αυτή τη κοπή τα αρχικά του ονόματος του ΑΛ (εικ. 10). Λίγο αργότερα έκοψε νομίσματα με τον τύπο των Βισαλτών, των οποίων κατέλαβε τα μεταλλεία, εικονίζοντας στον εμπροσθότυπο άνδρα που προχωρεί παράλληλα με το άλογο, αλλά στον οπισθότυπο χάραξε ολογράφως το όνομά του, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ (εικ. 11). Εξηγεί την αλλαγή του σταθμητικού κανόνα αυτήν τη περίοδο από το λεγόμενο “περσικό” σύστημα σε τετράδραχμα, λόγω των

εμπορικών συναλλαγών στην περιοχή του Στρυμόνα όπου η Θάσος ήταν το σπουδαιότερο κέντρο. Στη συνέχεια δημιούργησε ένα δικό του τύπο, με ιππεία που κρατά δύο δόρατα προς δεξιά, και λίγο αργότερα έβαλε στον οπισθότυπο την προτομή τράγου. Έτσι ο Hammond συμφωνεί με τη Raymond και χρονολογεί περί το 480/479 την αρχή νομισματοκοπίας του Αλέξανδρου Α' με δικούς του τύπους, αφού είχε προηγηθεί η μικρή κοπή στατήρων με ολόσωμο γονατιστό τράγο και τα αρχικά του ονόματός του.

Θεωρούμε λοιπόν ότι το νόμισμά μας εγγράφεται ως υποδιαίρεση των οκτάδραχμων και τετράδραχμων της πρώτης ομάδας του Αλέξανδρου Α' της Raymond και πρέπει να χρονολογείται περί το 480/479 π.Χ.

Ένα επιπλέον στοιχείο που κατά τη γνώμη μας ενισχύει την απόδειξή μας ότι τα νομίσματα με ημίτομο τράγου προς δεξιά είναι κοπές του Αλέξανδρου Α', είναι το νόμισμα που ο Gaebler³⁴ συγκαταλέγει σε αβέβαιο νομισματοκοπείο στον κατάλογο των μακεδονικών νομισμάτων (εικ. 12). Το νόμισμα, μας πληροφορεί, βρίσκεται στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών και προέρχεται από την Πέλλα. Το βάρος του, 0,89 γραμ., μας υποδεικνύει ότι πρόκειται για διώβολο. Το νόμισμα αναπαριστάνει στον εμπροσθότυπο προτομή τράγου προς δεξιά. Στον οπισθότυπο, έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο σε τέσσερα μέρη, χαράσσονται τα γράμματα Π-Ε και δύο κισσόφυλλα. Η τεχνοτροπία του υποδηλώνει μεταγενέστερη κοπή του νομίσματος που εκθέσαμε παραπάνω. Κατά τη γνώμη μας το νόμισμα αυτό είναι κοπή του Περδίκκα Β' (454-413 π.Χ.), ο οποίος ως γνωστόν χρησιμοποίησε πολλούς τύπους του προκατόχου του. Τα δύο

1. Αλέξανδρος Α'. Τετρώβολο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 9226.
2. Πάρος. Στατήρας. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 7419.
3. Ανατολική Μακεδονία. Στατήρας. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5734.
4. Ανατολική Μακεδονία. Στατήρας. Gaebler, πιν. 5, 24.
5. Ανατολική Μακεδονία. Στατήρας. Gaebler, πιν. 5, 29.
6. Άκανθος. Στατήρας. Leu 22 (1979) 56.
7. Αλέξανδρος Α'. Τετράδραχμο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 7542.
8. Αίνεια. Τετρώβολο. Gaebler, πιν. 5, 34.
9. Αίνεια. Τετρώβολο. Gaebler, πιν. 5, 35.
10. Ανατολική Μακεδονία. Στατήρας. Gaebler, πιν. 5, 25.
11. Αλέξανδος Α'. Τετράδραχμο. Leu 25 (1979) 68.
12. Περδίκκας Β'. Οβολός. Gaebler, πιν. 27, 11.
13. Αβέβαιο νομισματοκοπείο Μακεδονίας (ταξινομημένο στις Αιγές). Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5758.
14. Αβέβαιο νομισματοκοπείο Μακεδονίας (ταξινομημένο στις Αιγές). Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5799.
15. Αλέξανδρος Α'. Οβολός. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5789.
16. Αλέξανδρος Α'. Ημιωβόλιο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5787.
17. Αλέξανδρος Α'. Ημιωβόλιο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5790.
18. Αλέξανδρος Α'. Ημιωβόλιο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5797.
19. Αλέξανδρος Α'. Ημιωβόλιο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5792.
20. Αλέξανδρος Α'. Ημιωβόλιο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5791.
21. Αλέξανδρος Α'. Ημιωβόλιο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5794.
22. Αλέξανδρος Α'. Ημιωβόλιο. Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5809.

δε κισσόφυλλα στον οπισθότυπο μας υποδεικνύουν ίσως τη σύνδεση του τράγου με τη διονυσιακή λατρεία. Αντίστοιχα κισσόφυλλα εικονίζονται στον εμπροσθότυπο τετρώβολου του Περδίκκα Β' με αναπαράσταση αλόγου προς δεξιά και έγκοιλο τετράγωνο στον οπισθότυπο. Η προέλευση δε του νομίσματος από την Πέλλα είναι ένα επιπλέον στοιχείο που ενισχύει την άποψή μας ότι αυτή η σειρά δεν ανήκει στην Ανα-

τολική Μακεδονία όπως η σειρά του ολόσωμου γονατιστού τράγου.

Το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος Α' χρησιμοποίησε εν γένει ποικιλία τύπων στα νομίσματά του και κυρίως στις υποδιαρέσεις του³⁵, ενθαρρύνει την απόδοση αυτής της σειράς, προτομή ή ημίτομο τράγου προς δεξιά, στη νομισματοκοπία του βασιλέα. Η ύπαρξη ημίτομου τράγου δεν είναι ασήρικτη, τη στιγμή που στα τετράδραχμα της

πρώτης, δεύτερης και τρίτης ομάδας εικονίζεται στον οπισθότυπο ημίτομο ή προτομή τράγου³⁶. Ο τράγος συναντάται και σε υποδιαιρέσεις του Αλεξάνδρου Α' οι οποίες θα πρέπει να χρονολογούνται αργότερα διότι έχουν εικονιστικά θέματα και στις δύο όψεις³⁷.

Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι το φαινόμενο ποικιλίας τύπων σε ένα νομισματοκοπείο αποτελούσε παράδοση στον μακεδονικό χώρο, καθώς είναι ήδη γνωστό πριν τις βασιλικές κοπές. Τα διάφορα μακεδονικά φύλα έκοβαν νομίσματα με αξιοπρόσεκτη ποικιλία τύπων.

Τελειώνοντας θα πρέπει να επισημάσουμε την ύπαρξη και άλλων εκδόσεων με τράγους στο μακεδονικό χώρο, που συνήθως αποδίδονται λάθος στις Αιγές (εικ. 13 και 14³⁸) με τις οποίες δεν ασχοληθήκαμε διότι δεν παρατηρήσαμε καμία τεχνολογική ομοιότητα με τα νομίσματα που αποδώσαμε στον Αλέξανδρο Α' και Περδίκκα Β'. Αυτά τα νομίσματα παραμένουν, προς το παρόν, αβέβαιων νομισματοκοπειών.

Το νόμισμα με ημίτομο τράγου προς δεξιά, καθώς και οι υποδιαιρέσεις της σειράς που έχουν τον ίδιο τύπο, είναι κοπές του Αλεξάνδρου Α' λόγω τεχνολογικής ομοιότητας με τα γνωστά τετράδραγμα του βασιλέα, και κυρίως λόγω μετρολογικής συνάφειας, και χρονολογείται περί το 480/479 π.Χ.

Summary

A Tetrobole of Goat-Type, attributed to Alexander I, King of Macedonia *Helene Papaethimiou*

This paper is presenting a coin that was at the auction of the Crédit de la Bourse S.A. 12. VI. 97, n. 30 and which was bought for

the collection of Alpha Credit Bank in Athens, n. 9226, plate 1, n. 1. This series of coins is generally attributed to Aigai, the first capital of the Macedonian kingdom. The obverse represents the foreparts of a goat and on the reverse there is an incuse square like the sails of a windmill. It weights 2.22 gm. After a stylistic and metrological comparison of this coin with the coins generally attributed to Aigai representing a goat on the right turning its head to the left, we were obliged to dissociate the two series. The coins representing the whole goat are included in the metrological system of staters of Thracio-Macedonian coinage and should be attributed to an eastern Macedonian mint, because of the stylistic and metrological comparison with the numismatic production in this area (Lete, Acanthos, Abdera etc). On the other hand, the coins representing the foreparts of a goat are included in the metrological system of tetradrachms of 13.10 gm. and should be attributed to the first series of Alexander I, which would have been to be minted circa 480 B.C. We exclude the attribution of the coin to Aigai because it is impossible that a city, even the capital, should mint coins in its own name and not the king's.

We also attributed the coin of Gaebler, *AMNG*, pl. 27, 11, representing the foreparts of a goat on the obverse and on the reverse a quadripartite square containing the letters Π-E and two ivy leaves, to the coinage of Perdikkas II, because the goat is very similar and the king copied many types of his predecessor's coins.

We note, however, that some other series exist representing goats which are

stylistically different to those that we presented and that we should attribute to an unknown mint of Macedonia, like the coins Gaebler, *AMNG*, pl. 27, 1-6, *SNG Ashmolean Museum*, 2230, Babelon, *Traité II*, 1, 1550, and our plate 2, n. 13, 14.

Σημειώσεις

1. Crédit de la Bourse S.A., 12. 6. 1997, αρ. 30.
2. Άλφα Τράπεζα Πίστωσης, αρ. 9226.
3. Στην ίδια υποδιαίρεση έχουν δημοσιευθεί, όπως μπορείτε να δείτε στον κατάλογο 2, τα νομίσματα: H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands III. Makedonia und Paionia*, Berlin 1935, 137, αρ. 23, πιν. 27, 9, που είναι το νόμισμα Imhoof-Blumer, *Monnaies Grecques*, Amsterdam 1883, 110, αρ. 182, που είναι το νόμισμα E. Babelon, *Traité des Monnaies Grecques et Romaines*, II, 1, Paris 1907, στήλη 1311, αρ. 1948, πιν. LXII, αρ. 3, και έχει βάρος 1,50 γραμ. Το νόμισμα L. Forrer, *The Weber Collection II*, London 1924, 13, αρ. 1845, που έχει βάρος 1,68 γραμ. και το νόμισμα που δημοπρατήθηκε αρχικά από τον οίκο *Leu* 30, 1982, αρ. 69 και στη συνέχεια από το οίκο *Monnaies et Médailles* 73, 1988, αρ. 86 και έχει βάρος 1,84 γραμ.
4. H. Gaebler, *ό.π.* (υποσημ. 3), 138, αρ. 24, που είναι το νόμισμα Imhoof-Blumer, *ό.π.* (υποσημ. 3), 110, αρ. 183. Το νόμισμα έχει βάρος 0,84 γραμμάρια. *SNG Ashmolean Museum III*, Macedonia, αρ. 2232. Το νόμισμα έχει βάρος 0,56 γραμμάρια και περιγράφεται ως ημιβόλιο.
5. L. Forrer, *ό.π.* (σημ. 3), αρ. 1845 και *SNG Ashmolean*, αρ. 2232. Το τελευταίο ταξινομείται στις Αιγές με ερωτηματικό.
6. Imhoof-Blumer, *ό.π.* (σημ. 3), 110, αρ. 182, 183.
7. H. Gaebler, *ό.π.* (σημ. 3), 137, αρ. 23, 138, αρ. 24, πιν. 27, αρ. 9, 10.
8. E. Babelon, *ό.π.* (υποσημ. 3), αρ. 1948, πιν. 62, 3. Το νόμισμα περιγράφεται ως αιγνίτικο τριημιβόλιο.
9. K. A. Sheady, *The Archaic Coinage of Paros and the Cycladic City State*, PhD. of Philosophy, March 1987, Departement of Archeology, University of Sydney.
10. B. V. Head, *BMC Macedonia*, London 1879, 37, 38, αρ. 1-15. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι τα νομίσματα 10 και 11 βρέθηκαν στη Θεσσαλονίκη.
11. H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands III. Makedonia und Paionia*, Berlin 1906, πίν. 5, αρ. 17-32. Του ιδίου, *ό.π.* (σημ. 3), 18-20, πίν. 5, 21-32.
12. E. Babelon, *ό.π.* (σημ. 3), στ. 1095-1100, αρ. 1539-1549. Το νόμισμα αρ. 1550, στήλη 1101-1104 που ζυγίζει 0,97 γραμμάρια παραμένει πάντα στα νομίσματα αβέβαιου μακεδονικού νομισματοκοπείου.
13. L. Forrer, *ό.π.* (σημ. 3), αρ. 1837-1841, 1842-1844. Το νόμισμα 1841, που έχει βάρος 0,81 γραμ., παραμένει αβέβαιου μακεδονικού νομισματοκοπείου. S. Boutin, *Catalogue des monnaies grecques antiques de l'ancienne collection Pozzi*, Maastricht 1979, αρ. 1444-1447. M. Price - N. Waggoner, *The "Asyut" Hoard ANS NNM* 1975, 38-39. C. M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins* 1976, 141. *SNG Cop.* 25—32, *SNG Delepierre* 877 κ.λ.π.
14. Ιουστίνος VII, 1. Διόδωρος VII, 16.
15. N. G. L. Hammond - G. I. Griffith, *A History of Macedonia, vol. II, 550—336 BC*, Oxford 1979, 86.
16. I. N. Καλλέρις, *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique I*, 1988, 306. P. Chantrain, *DELG*, s.v. aix.
17. I. N. Σβορώνος, *Numismatique de la Péonie et de la Macédoine avant les guerres médiques*, *JIAN* 15, 1913, 212-213. Του ιδίου, *L'hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique*, *JIAN* 1919, 34-36.
18. O. Picard, *Les monnaies au bouc attribuées à Aigai*, *BSFN* 6, juin 1995, 1071-1075.
19. Ποιητής της ελληνιστικής εποχής Ευφορίων εκ Χαλκίδος, αποσπ. 30, Scheidweiler, Ιουστίνος VII, 1, 10. N.G.L. Hammond-G. I. Griffith, *ό.π.* (υποσημ. 15), 86.
20. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, Paris 1988, 131, σημ. 46.

21. N.G.L. Hammond - G. I. Griffith, *ό.π.* (υποσημ. 15), 84-86.
22. Συχνά τα δημοσιευμένα νομίσματα αυτής της σειράς ταξινομούνται λανθασμένα όχι σε 1/ 12 του στατήρα αλλά σε 1/ 8 ή τριημοβόλιο ή ακόμη και οβολό, όπως μπορείτε να δείτε στον κατάλογο 1.
23. Το μοναδικό νόμισμα που γνωρίζουμε σε αυτή την υποδιαίρεση, H. Gaebler, *ό. π.* (σημ. 3), 19, αρ. 13, πιν. 5, 31, είναι λάθος ταξινομημένο σε ένα δέκατο έκτο του στατήρα ή τρίτεταρτημόριο.
24. O. Picard, *ό.π.* (σημ. 18), 1074.
25. Στ. Δρούγου, Βεργίνα. Το ιερό της μητέρας των θεών, *AEMΘ* 5, 1991, 3, 4, πίν. 7. Δυστυχώς δε δίνεται το βάρος του νομίσματος, και από τη μεγενθυμένη φωτογραφία της δημοσίευσης είναι αδύνατον να προσδιορίσουμε την υποδιαίρεσή του με βάση τη διάμετρο του νομίσματος.
26. L. Forrer, *ό.π.* (σημ. 3), 13, αρ. 1845. Το νόμισμα κατατάσσεται στο νομισματοκοπείο των Αιγών.
27. Δείτε επίσης τα νομίσματα που παραθέτει η D. Raymond, *Macedonian Regal Coinage to 413 B.C.*, *ANS NNM* 126, 1953, πιν. 4, 14β (όπου η προτομή τελειώνει με σιλική γραμμή) - 21β.
28. D. Raymond, *ό.π.* (σημ. 27), πιν. I, 1.
29. D. Raymond, *ό.π.* (σημ. 27), πιν. I, 2-8. Δείτε επίσης τα νομίσματα της συλλογής της Άλφα Τραπεζής Πίστεως αρ. 5445, 5446, 5447 και 5448.
30. H. Gaebler, *ό.π.* (σημ. 27), πίν. 5, 34. Δείτε επίσης το νόμισμα της Ακάνθου *SNG Delepierre* 864, 865.
31. H. Gaebler, *ό.π.* (σημ. 27), πίν. 5, 35. Δείτε επίσης το νόμισμα της Ακάνθου *SNG Delepierre* 866.
32. D. Raymond, *ό.π.* (σημ. 27), 38 - 42.
33. N. G. L. Hammond - G. I. Griffith, *ό.π.* (υποσημ. 15), 84-86.
34. H. Gaebler, *ό.π.* (σημ. 3), 141, 42, πιν. 27, 11.
35. D. Raymond, *ό.π.* (σημ. 27), πιν. 5, 7, 8, 9.
36. D. Raymond, *ό.π.* (σημ. 27), πιν. 4, 9, 10.
37. D. Raymond, *ό.π.* (σημ. 27), πιν. 5, 34β και e.
38. Άλφα Τράπεζα Πίστεως αρ. 5758 και 5799 αντίστοιχα. Δείτε επίσης τα δημοσιευμένα νομίσματα: *SNG ANS* 66, *SNG Ashmolan* 2230, *SNG Cop.* 25, H. Gaebler, *ό.π.* (σημ. 3), πιν. 27, 1 - 6, 8, *BMC Macedonia*, 38, 9 - 15, E. Babelon, *ό.π.* (υποσημ. 3), αρ. 1550, L. Forrer, *ό.π.* (υποσημ. 3), αρ. 1838, 1841.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ 1.

Γονατιστός ταύρος προς δεξιά	Στατήρας	1/12 στατήρα	1/24 στατήρα
Babelon I, 1539, Paris	9.85		
Babelon I, 1539, Berlin	9.76		
Babelon I, 1539, Berlin	9.65		
Babelon I, 1540, Paris, τρύπιο	9.41		
Babelon I, 1540, Londres	9.48		
Babelon I, Berlin	9.3		
Babelon I, 1544, Londres	9.11		
Babelon I, 1544, Berlin, υπόχαλκο	8.61		
Babelon I, 1546, Luynes	9.2		
Babelon I, 1547, Londres	9.03		
Babelon I, 1547, Berlin	9.4		
Babelon I, 1549, Hunter	9.36		
Babelon I, 1549, Hunter	9.57		
Gaebler 1 (δίδροαχο)	9.85		
Gaebler 2	9.76		
Gaebler 3	9.37		
Gaebler 4	9.38		
Gaebler 5	9.28		
Gaebler 6	9.4		
SNG.Cop.26	9.8		
SNG.Lockett 1295=Bement 624=Mathey col.	8.62		
Pozzi 1444 = vente 694	9.78		
Col. Schotten	8.05		
Col. Weber II, 1837	9.56		
Col. Weber II, 1839, Svoronos (Laeaei)	9.18		
Col. Weber II, 1840, Svoronos (Derrones)	9.3		
Auctiones A.G. 8 (27, 28/6/1978) 148	9.92		
Hess-Leu 24 (1964) 120=Leu 48 (1989) 103	9.51		
Hess-Leu 24/3/1959, 142	9.38		
Leu 30,71=Jameson III,1836=Egger40,491	9.27		
Leu 25 (23/4/1980)	10.18		
Leu 13 (29,30/4/1975) 103=Leu 45,101	9.78		
Leu 59 (17/5/1994) 88	9.76		
NAC 2 (21,22/2/1990) 125	9.94		
Sten 22 (20,21/11/1989) 61	9.01		
Babelon I, 1541, Luynes		1.08	
Babelon I, 1541, Luynes		0.8	
Babelon I, 1541, Luynes		1.05	
Babelon I, 1541, Luynes		1.06	
Babelon I, 1541, Luynes		1	
Babelon I, 1541, Luynes		0.95	
Babelon I, 1542, Paris		0.98	
Babelon I, 1542, Londres		1	
Babelon I, 1543, Paris		1	
Babelon I, 1545, Londres		1.08	
Babelon I, 1548, Londres		0.96	
Babelon I, 1548, Londres		0.92	

Γονατιστός ταύρος προς δεξιά	Στατήρας	1/12 στατήρα	1/24 στατήρα
Babelon I, 1548, Carlsruhe		1.05	
Gaebler 7		1.08	
Gaebler 8		1	
Gaebler 9		1.27	
Gaebler 10		0.92	
Gaebler 11		1	
Gaebler 12		0.94	
Gaebler 14		1.05	
Gaebler 15		1.08	
Gaebler 24=Imhoof, Monnaies Grecques ,183		0.84	
SNG. Cop.25=Spink 1938		0.89	
SNG. Cop.27		1	
SNG. Cop.28=Kinch 1923		0.93	
SNG. Cop.29=Hirsch 1907		1.09	
SNG. Cop.30=Lambros 1901		0.95	
SNG. Cop.31=Jorgensen 1916		0.9	
SNG. Cop.32=Clauswitz 1826		0.8	
SNG. Delpierre 877		0.95	
SNG. Lockett 1297=Ars Classica 13 (1928) 416		0.93	
SNG. Lockett 1296=Pozzi 695=3 1/2 οβολοί?		1.11	
Winterthur 1339 (diam 11= τριημιόβολιον)		0.96	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5735		1.17	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5736		0.89	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5737		0.93	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5738		1	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5739		0.95	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5740		0.93	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5741		0.84	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5742		0.96	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5743		0.93	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5744		0.96	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5745		1.03	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5746		0.91	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5747		0.9	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5748		0.98	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5749		1.05	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5750		0.99	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5751		1.1	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5752		0.98	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5753		0.96	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5754		0.92	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5755		0.89	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5761		0.97	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5762		0.85	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5763		0.78	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5764		0.98	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5765		1.02	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5766		0.78	
Col. Dewing 1004=Col. Robinson		1.03	
Col. Dewing 1005=Hess (25/3/1929) 203		0.98	
Col. Dewing 1006=Krich (25/2/1957) 1162		0.9	

Γονατιστός ταύρος προς δεξιά	Στατήρας	1/12 στατήρα	1/24 στατήρα
Col. Dewing 1007=Hirsch (26/6/1956) 111		0.85	
Pozzi 1445 (οβολός)		1.11	
Pozzi 1446 (οβολός)		1.05	
Pozzi 1447 (οβολός)		1	
Col. Schoten 740 οβολός HUBL διαμ. 12		1	
Col. Schoten 741 οβολός HUBL διαμ. 11		0.96	
Col. Schoten 742 οβολός HUBL διαμ. 11		0.91	
Col. Weber II, 1838, δε στρέφει κεφάλι		0.94	
Col. Weber II, 1842		1	
Col. Weber II, 1843		0.84	
Col. Weber II, 1844		0.9	
Auctiones A.G.10 (12,13/6/79)165=Πάρος"		0.9	
Auctiones A.G. 6 (30/9-1/10/1976) 90		1.01	
Auctiones A.G. 20 (8,9/11/1990) 236		0.96	
Auctiones A.G. 22 (16,17/6/1992)		0.89	
Leu 2 (25/4/1972) 142		1.02	
Hess-Leu 24 (16/4/1964) 121		1.17	
Hirsch 178 (12,13,14/5/1993) 160		0.99	
Hirsch 179 (21-25/9/1993) 234		0.88	
Monnaies et Médailles 64 (30/1/1984) 77		0.99	
Mon. et Méd. liste 602,35=liste 581,28		0.91	
Monnaies et Médailles (17/10/1988) 85		1.01	
Monnaies et Médailles 73 (17/10/1988) 87		0.89	
Sten 12 (18,19/11/1982) 106		0.95	
Sten 21 (14,15/11/1988) 41 (1/8 statère)		0.94	
Sten 19 (18,19/11/1987) (1/8 statère)		0.9	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5756			0.45
Gaebler 13 (τριτεταρτημόριον)			0.42

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ 2.

Ημίτομο τράγου προς δεξιά	Τετρώβολου	Οβολός	Ημιοβόλιον
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 9226	2.22		
Leu 30 (1982) 69=Mon. et Méd. 73 (1988) 86	1.84		
Gaebler 23=Imhoof, MG182=Babelon, Πάρος LXII,3	1.5		
Col. Weber 2,1845	1.68		
Προτομή τράγου προς δεξιά			
Gaebler 24=Imhoof-Blumer, MG183		0.84 (?)	
SNG Ashmolean Museum 2232		0.56	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5788		0.51	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5809		0.5	
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5787			0.39
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5790			0.36
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5791			0.36
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5792			0.39
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5793			0.34
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5794			0.36
Άλφα Τράπεζα Πίστεως 5797			0.31